

LJULJAŠKA DAHA

HERTA MILER

Preveo s nemačkog
Nebojša Barać

■ Laguna ■

Zlatni Zmaj

Naslov originala

Herta Müller

DIE ATEMSCHAUKEL

Copyright © Carl Hanser Verlag München 2009
Translation copyright © 2010 izdanja na srpskom,
LAGUNA i ZLATNI ZMAJ, Beograd

Laguna ISBN: 978-86-521-0551-9
Zlatni zmaj ISBN 978-86-83495-32-0

LJULJAŠKA DAHA

Sadržaj

O pakovanju kofera	11
Javljansko bilje	26
Cement	38
Krečne žene	44
Interlopno društvanje	46
Drvo i vata	53
Uzbudljiva vremena	57
O vožnji	63
O strogim ljudima	68
<i>Kapsrećepreviše za Irmu Pfajfer</i>	72
Crne topole	75
Maramica i miševi	80
O lopati srca	86
O anđelu gladi	90
Rakija ugljara	96

Cepelin	97	Surogat-brat	215
O fantomskim bolovima sata s kukavicom	101	U belini između reči ispisanog retka	218
Planton-Kati	105	Minkovskova nit	219
Kriminalistički slučaj s hlebom	111	Crni psi	223
<i>Madonamesečevogsrpa</i>	119	Kašika odavde, kašika odande	225
Od hleba nasušnog do obraznog hleba	124	Jednom je moj anđeo gladi bio advokat	227
O uglju	127	Dovitljiva zamisao	230
Kako se sekunde rastežu	130	Limeni poljubac	231
O žutom pesku	131	Tok zbivanja	234
I Rusi se dovijaju kako umeju i znaju	135	Beli zec	235
O jelkama	139	Zavičajna čežnja. Kao da mi je potrebna.	236
Deset rubalja	142	Svetli trenutak	244
O anđelu gladi	148	Misli lake kao seno	246
Latinske tajne	150	O logorskoj sreći	249
Šljakoblokigle	158	Živi se. Živi se samo jednom.	253
Lakoverna i sumnjičava bočica	162	Jednom ću hodati otmenim pločnikom	259
<i>O trovanjudnevnimsvetlom</i>	169	Duboko i sveobuhvatno kao tišina	267
Svaka smena je umetničko delo	173	<i>Nepomic</i>	268
Labudova pesma	175	Imaš li dete u Beču	274
O šljakama	177	Štap	282
Svileni šal crven kao vino	183	Diktando sveske	285
O hemijskim supstancama	187	Još uvek sam klavir	288
Ko je izmenio zemlju	194	O blagu	297
Čovek od krompira	197	Pogovor	303
Nebo dole, zemlja gore	205		
O dosadama	207		

O pakovanju kofera

Sve što imam nosim sa sobom.

Ili, sa sobom nosim sve što je moje.

Poneo sam sve što sam imao. Moje nije bilo. Promenjena mu je namena ili je bilo tuđe. Kofer od svinjske kože bio je gramofonski kovčežić. Dugačak putni kaput, očev. Kaput za svečane prilike sa ukrasnim somotskim obrubom oko vrata, dedin. Široke pantalone, ujka Edvinove. Kožni nazuvci, komšije Karpa. Tetka Finine zelene vunene rukavice. Moj je bio samo svileni šal crven kao vino i torbica za toaletni pribor, pokloni poslednjeg Božića.

Još je bio rat u januaru 1945. Užasnuti što usred zime moram ko zna kuda, kod Rusa, svi su hteli da mi daju nešto što će možda biti od neke koristi, ako već ne pomaže. Zato što ništa na svetu nije pomagalo. Zato što sam neopozivo bio na ruskom spisku, svako mi je dao neku stvar i misao koja ide uz nju. A ja sam sve uzeo i sa svojih sedamnaest godina mislio da se ovaj

odlazak događa u pravom trenutku. Nije morao da bude baš ruski spisak, ali ako ne bude suviše strašno, to je za mene još i dobro. Želeo sam da odem iz naprstka gradića u kome je svaki kamen imao oči. Umesto strahom, bio sam obuzet pritajenim nestrpljenjem. I lošom savešću, jer je spisak, zbog koga su moji bližnji očajavali, za mene bio prihvatljiv. Plašili su se da mi se nešto ne dogodi u tuđini. Ja sam hteo na neko mesto koje me ne poznaje.

Uostalom, meni se već dogodilo *nešto*. Zabranjeno. Nastrano, prljavo, bestidno i lepo. Dogodilo se u najzabačenijem kutku Javorovog parka, iza brežuljaka prekrivenih niskom travom. Na povratku kući svratio sam u okrugli paviljon u sredini parka, gde su o praznicima svirali orkestri. Neko vreme sam tu posedeo. Svetlost se probijala kroz lepo izrezbareno drvo. Gledao sam strah praznih krugova, kvadrata i trapeza povezanih belim zavijucima s kandžama. Bila je to šara moje zbunjenosti i užasa na majčinom licu. U tom paviljonu zakleo sam se sebi: Nikada više neću doći u ovaj park.

Što sam se snažnije tome odupirao, brže sam se vratio – nakon dva dana. Na *randevu*, tako se to zvalo u parku.

Otišao sam na drugi randevu sa istim prvim muškarcem. Zvao se LASTA. Drugi je bio novi i zvao se JELKA. Treći UVO. Zatim je došao KONAC. Potom VUGA* i KAPA. Kasnije ZEC, MAČKA, GALEB. Onda BISER. Jedino smo mi znali ko se krije iza kog imena. Puštao sam da se dodaju mnome, bile su to

---

* Vrsta ptice. (Prim. prev.)

utabane staze divljači u parku. Bilo je leto, kora na brezama bela, a na jasminovom i zovinom grmlju uzdizao se neprozirni zeleni zid od lišća.

Ljubav ima svoja godišnja doba. Jesen je za park bila kraj. Drveće je ogolelo. Randevui su se s nama preselili u Neptunovo kupalište. Iznad njegove gvozdene kapije visio je ovalni grb s labudom. Svake nedelje nalazio sam se tamo sa onim koji je bio dvostruko stariji od mene. Bio je Rumun. Oženjen. Neću reći kako se on zvao ni kako sam se ja zvao. Dolazili smo u različito vreme, jer blagajnica u vitražu, odraz kamenog poda, okrugli središnji stub, zidne pločice sa oslikanim lokvanjima, izrezbarene drvene stepenice, ništa i niko nije smeo da pomisli da je naš susret dogovoren. Otišli bismo do bazena i plivali sa ostalima. Nalazili bismo se tek kod sauna.

Tada, kratko pre logora, i ponovo posle povratka kući sve do 1968, kada sam napustio zemlju, svaki randevu bio bi kažnjen zatvorom. Najmanje pet godina, da su me uhvatili. Neki jesu uhvaćeni. Odlazili su iz parka ili gradskog kupališta, nakon surovih saslušanja, pravo u zatvor. Odatle u kazneni logor na kanalu. Danas znam da s kanala nije bilo povratka. Onaj ko bi se ipak vratio, bio je živi leš. Star i uništen, neupotrebljiv za bilo kakvu ljubav.

A tokom boravka u logoru – da sam tamo uhvaćen, bio bih mrtav.

Lutao sam nakon pet logorskih godina, dan za danom, po isprepletanim ulicama uvežbavajući u glavi najbolje rečenice u slučaju da budem uhapšen: UHVAĆEN NA DELU – protiv ove optužbe osmislio

sam hiljadu izgovora i opravdanja. Nosim tihi prtljag. Tako duboko i tako dugo bio sam upakovan u ćutnju da nikada rečima ne bih mogao da se otpakujem. Kada govorim, samo prepakujem sebe drukčije.

Poslednjeg leta randevua sam, kako bih šetnjom po Velikom trgu produžio povratak kući iz Javorovog parka, slučajno ušao u crkvu Svetog trojstva. Slučajnost je bila igra sudbine. Video sam vreme koje će doći. Pored bočnog oltara, na jednom postolju stajao je svetac u sivom ogrtaču, a umesto kragne, oko vrata je nosio jagnje. To jagnje oko vrata je ćutanje. Postoje stvari o kojima se ne govori. Samo što ja ipak znam o čemu govorim kada kažem da je ćutanje oko vrata drukčije nego ćutanje usta. Pre, za vreme i posle vremena provedenog u logoru, dvadeset pet godina živeo sam u strahu od države i porodice. Od dvostruke propasti, od toga da će me država zatvoriti kao zločinca i da će me porodica izopštiti zbog sramote. Ogleđao sam se u izlozima, tramvajskim i kućnim prozorima, vodoskocima i barama, proveravajući u spletu ulica da možda ipak nisam providan.

Otac je bio učitelj crtanja. A ja, s Neptunovim kupalištem u glavi, trgnuo bih se kao da me je neko šutnuo kada bi on izgovorio reč AKVAREL. Ta reč je znala koliko sam zabrazio. Majka je jednom rekla za stolom: Ne nabadaj krompire viljuškom, raspašće se, uzmi kašiku, viljuška se koristi za meso. Osetio sam bubnjaenje u slepoočnicama. Zašto priča o mesu kada govori o krompiru i viljušci. O kom mesu govori. Randevui su mesu ukrali smisao. Potkradao sam samog sebe, reči su stizale nenadano i hvatale me na delu.

Majka, a naročito otac, kao i svi Nemci u gradiću, verovali su u lepotu plavih pletenica i belih dokolenica. U crni četvorougao Hitlerovih brkova i u nas, Saksonce iz Zibenbergena*, kao arijevske rasu. Moja tajna bila je, već samo telesno, najveća gadost. Rumun, i uz to još uzrok rasne sramote.

Želeo sam da pobegnem od svoje porodice, pa makar u logor. Jedino mi je bilo žao majke koja nije znala kako me malo poznaje. One koja će, kada ne budem tu, češće misliti na mene nego ja na nju.

Pored sveca s jagnjetom oko vrata, u crkvi sam video i belu nišu s natpisom: NEBO POKREĆE VREME. Dok sam pakovao kofere, pomislio sam: Bela niša je učinila svoje. Ovo je pokrenuto vreme. Bilo mi je drago što ne moram u rat, u sneg na frontu. *Tupavohrabro* i poslušno bacio sam se na pakovanje kofera. Ni od čega se nisam branio. Kožni nazuvci s pertlama, široke pantalone, kaput sa ukrasnim somotskim obrubom – ništa od toga nije mi pristajalo. Važno je bilo pokrenuto vreme, a ne odeća. S tim ili drugim stvarima, odrastamo u svakom slučaju. Svet, doduše, nije maskenbal, pomislio sam, ali niko ko u vreme najveće zime mora da putuje kod Rusa nije smešan.

Dva policajca sa spiskom išla su od kuće do kuće, jedan Rumun i jedan Rus. Više ne znam jesu li u našoj kući izgovorili reč LOGOR. Ako nisu, koju onda drugu

---

* Zibenberg (nem.) ili Transilvanija, rumunska oblast koja obuhvata sedam gradova: Brašov, Medijaš, Sibirj (Hermanštat), Sebeš, Bistrica, Kluž-Napoka (Klauzenburg) i Sigišoara (Šesburg). Svi ti gradovi imaju i nemačko i rumunsko ime, a većina i mađarsko. (Prim. prev.)

reč osim RUSIJA. A ako jesu, reč logor nije me uplašila. Uprkos ratu i ćutanju mojih randevua za vratom, sa svojih sedamnaest godina još uvek nisam izašao iz neizmerno glupavog detinjstva. Pogađale su me reči akvarel i meso. Za reč LOGOR moj mozak bio je gluv.

Onomad za stolom s krompirom i viljuškom, kada me je majka pogodila rečju meso, setio sam se i da sam se kao dete igrao u dvorištu, dok je majka vikala s prozora verande: Ako ne dođeš odmah za sto, ako budem morala još jednom da viknem, možeš da ostaneš tu gde si. A s obzirom na to da sam uvek ostajao još malo, kada bih stigao gore, govorila je: Sada možeš da spakuješ ranac i odeš u svet i radiš šta ti je milo. Odvlačila me je u sobu, uzimala rančić i trpala moju vunenu kapu i jaknu u njega. Pitao sam: Ali, kuda da odem, ta ja sam tvoje dete.

Mnogi misle da se pakovanje kofera može uvežbati, da se uči prirodno poput pevanja ili molitve. Mi nismo bili uvežbani, a nismo imali ni kofer. Kada je otac morao da ode na front s rumunskim vojnicima, nije bilo šta da se pakuje. Kao vojnik dobijate sve, to je deo uniforme. Osim za put i protiv hladnoće, nismo znali za šta pakujemo. Pravih stvari i nema, sve se svodi na brzo nagađanje. Pogrešno zatim postaje nužno. Nužno je tada jedino pravo, zato što ga imamo.

Majka je donela gramofon iz dnevne sobe i stavila ga na kuhinjski sto. Od gramofonske kutije sam pomoću šrafčigera napravio kofer. Prvo sam izvukao obrtni mehanizam i postolje za ploču. Potom sam rupu u kojoj se nalazila ručica zapušio čepom od plute. Unutrašnja postava je ostala, somot riđ kao lisica.

Ni trouglastu pločicu s psom ispred levkastog zvučnika HIS MASTER'S VOICE nisam skinuo. Na dno kofera položio sam četiri knjige: *Fausta* u platnenom omotu, *Zaratustru*, tankog Vajnhebera i zbirku osmokekovne poezije. Nikakve romane, oni se čitaju jednom i nikada više. Na knjige sam stavio torbicu s toaletnim priborom. U njoj su se nalazili: flašica toaletne vodice, flašica kolonjske vode „tarr“, sapun za brijanje, britva, četkica za brijanje, stipsa, sapun i makaze za nokte. Pored torbice stavio sam par vunениh čarapa (smeđe, već krpljene), par dokolenica, crveno-belu kariranu flanelsku košulju, dvoje kratkih rebrastih gaća. Sasvim gore položen je novi svileni šal, da se ne izgužva. Bio je crven kao vino sa isprepletanim čas sjajnim, čas mat nitima. Kofer je već bio pun.

Zatim zavežljaj: ćebe s divana (vuneno, svetloplavo-bež karirano, veliki komad – ali nije držao toplotu). Pa složen i uguran unutra: kaput (biber i so, već veoma iznošen) i par kožnih nazuvaka (prastarih, iz Prvog svetskog rata, žutih kao dinja, s kopčama).

Zatim vreća s hranom: konzerva šunke „skandia“, četiri namazana parčeta hleba, nekoliko preostalih božićnih kolača i čutura vode sa čašom.

Kasnije je gramofonski kofer, zavežljaj i vreću s hranom baba stavila pokraj vrata. Dva policajca najavila su dolazak za ponoć, tada će doći po mene. Prtljag je stajao pripremljen pored vrata.

Potom sam se obukao: dugačke gaće, flanelsku košulju (bež-zelenu kariranu), široke pantalone (sive, kao što rekoh, ujka Edvinove), štofanu jaknu s pletenim rukavima, par vunениh čarapa i par bakandži.

Zelene rukavice tetke Fini ležale su spremne na stolu. Dok sam vezivao pertle na bakandžama, prisetio sam se da je majka pre mnogo godina na letnjem raspustu u Venhiju nosila mornarsko odelo koje je sama sašila. Usred jedne šetnje livadom bacila se u visoku travu i pretvarala da je mrtva. Tada sam imao osam godina. O užasa, nebo se sručilo u travu. Žmurio sam da ne vidim kako me guta. A majka je poskočila, prodrmusala me i rekla: O, kako me ti voliš, pa još sam živa.

Pertle na bakandžama behu zavezane. Seo sam za sto i čekao ponoć. I ponoć je došla, ali policajci su kasnili. Prošlo je još tri sata, bilo je gotovo neizdržljivo. A onda su stigli. Majka mi je pridržala kaput sa crnim somotnim obrubom. Uvukao sam se u njega. Ona je plakala. Navukao sam zelene rukavice. U drvenom hodniku, baš pored brojila za protok gasa, baba je rekla: ZNAM DA ĆEŠ SE VRATITI.

Ovu rečenicu nisam zapamtio namerno. Nesvesno sam je poneo sa sobom u logor. Nisam ni znao da me prati. Ali takva rečenica radi šta joj je volja. Radila je u meni više od svih knjiga koje sam poneo. ZNAM DA ĆEŠ SE VRATITI postalo je saučesnik lopate srca i protivnik anđela gladi. To mogu da kažem zato što sam se vratio: Takva rečenica može da održi u životu.

Bilo je tri sata te noći 15. januara 1945. kada su policajci došli po mene. Postalo je još hladnije, minus petnaest stepeni. Vozili smo se u teretnom vozilu prekrivenom platnom kroz prazan grad do sajamske hale. Nekada saksonske svećane hale. Sada sabirnog logora. U hali se tiskalo tristotinak ljudi. Na podu dušeci i slamarice. Cele noći stižu vozila i istovaruju ljude, iz

obližnjih sela takođe. Ujutru nas je bilo oko petsto. Bilo je nepregledno, svako brojanje te noći bilo je uzaludno. U sajamskoj hali cele noći gorelo je svetlo. Ljudi su jurili naokolo, tražili poznanike. Pričalo se da su unajmljeni stolari koji na železničkoj stanici u stočnim vagonima skleparaju ležajeve od tek posećenog drveća. I druge zanatlje, koje u vozovima ugrađuju tučane peći. I treće, koje u podovima isecaju rupe za obavljanje nužde. Širom otvorenih očiju razgovaralo se mnogo i tiho, a žmureći se mnogo i tiho plakalo. Vazduh je mirisao na staru vunu, znoj straha, masno pečenje, vanilice i rakiju. Jedna žena je skinula maramu s glave. Sigurno je bila sa sela, pletenica joj je na temenu bila dvostruko uvijena i oblim rožnatim češljicom pričvršćena u punđu. Zubi rožnatog češljica nestali su u kosi, a s njegovih zaobljenih ivica virila su samo dva ćoškića kao šiljate uši. S tim ušima i debelom pletenicom potiljak joj je ličio na sklupčanu mačku. Sedeo sam kao gledalac između uspravnih nogu i gomila prtljaga. Na nekoliko minuta svladao me je san i usnio sam:

Majka i ja na groblju stojimo ispred sveže humke. Na njenoj sredini raste, upola manja od mene, neka biljka s listovima obraslim dlačicama. Na stabljici je čaura s kožnom ručkom, kao koferčić. Na čauri je otvor debljine prsta, iznutra je obložena somotom riđim kao lisica. Ne znamo ko je umro. Majka govori: Uzmi kretu iz džepa kaputa. Nemam, kažem ja. Međutim, čim sam gurnuo ruku u džep, našao sam komadić krojačke krede. Majka kaže: Moramo brzo da napišemo ime na koferu. Napišimo RUT, tako se ne zove niko koga poznamo. Pišem RUT.

U snu mi je bilo jasno da sam ja umro, ali to majci nisam hteo da kažem. Trgnuo sam se zato što je pored mene na slamaricu seo stariji čovek s kišobranom i šapnuo mi u uvo: Moj zet treba da stigne, ali halu nadziru sa svih strana. Neće ga pustiti. Još smo u gradu i on ne može ovamo, a ja ne mogu kući. Na svakom srebrnom dugmetu njegovog sakoja letela je jedna ptica, divlja patka ili albatros. Krst na odlikovanju, kada sam bolje pogledao, pretvorio se u sidro. Kišobran, poput kakvog štapa za šetnju, isprečio se između mene i njega. Pitao sam: Ponećete ga. Tamo pada mnogo više snega nego ovde, odgovorio je.

Nije nam rečeno kako i kada ćemo *morati* da pređemo iz hale do železničke stanice. Ja bih radije rekao *smeti*, zato što sam napokon hteo da krenem ka Rusima, pa makar i u stočnom vagonu s gramofonskim koferčedom i somotnim obrubom oko vrata. Ne znam više kako smo dospeli do železničke stanice. Stočni vagoni bili su visoki. Zaboravio sam i kako smo ušli u njih, putovali smo toliko dugih dana i noći u stočnim vagonima da se činilo da smo u njima oduvek. Više ne znam ni koliko smo putovali. Pomišljao sam da putovati dugo znači otići daleko. Dok se vozimo, ništa nam se ne može dogoditi. Dobro je dok se vozimo.

Muškarci i žene, mladi i stari s prtljagom pokraj uzglavlja drvenih ležajeva. Pričanje i ćutanje, jedenje i spavanje. Flaše s rakijom kružile su naokolo. Kada je vožnja već postala navika, neki su tu i tamo pokušali da se ljube. Jednim okom smo ih posmatrali, a drugim gledali u stranu.

Sedeo sam pored Trudi Pelikan i rekao: Podseća me na skijaški izlet na Karpate u Buleavu kolibu, kada je polovinu školskog razreda progutala lavina. Nama ne može ništa da se desi, kazala je, nismo poneli skijašku opremu. S gramofonskim koferčedom moguće je jahati, jahati kroz noć i dan, pa čuo si za Rilkea, rekla je Trudi Pelikan u svom zvonastom kaputiću s krznanim manžetnama do lakata. Manžetnama od smeđe dlake, kao dva dela prepololovljenog kučenceta. Trudi Pelikan bi ponekad prekrstila ruke i ugurala ih u ruke, a polovine bi postale celo kučence. Tada još nisam video stepu, inače bih pomislio na jazavičara. Trudi Pelikan je mirisala na tople breskve, čak i njen dah, pa i posle trećeg i četvrtog dana u stočnom vagonu. Sedela je u svom kaputiću kao dama u tramvaju na putu do posla i pričala mi kako se četiri dana skrivala u jednoj zemunici iza šupe u komšijinom vrtu. A onda je pao sneg, svaki korak između šupe i rupe postao je vidljiv. Majka više nije mogla potajno da joj donosi hranu. Bilo je tragova po celoj bašti. Sneg je bio izdajnik, morala je dobrovoljno da izađe iz skrovišta, sneg ju je primorao. Nikada neću oprostiti snegu, rekla je. Nemoguće je oponašati tek napadao sneg, zagladiti ga da izgleda nedodirnut. Zemlju je moguće poravnati, i pesak, čak i travu ako se potrudimo. Voda se sama uglaća, ona sve guta i odmah se zatvori čim proguta. Vazduh je uvek nedodirnut i zaglađen, jer ga je nemoguće videti. Sve bi, osim snega, ćutalo, rekla je Trudi Pelikan. Debeo sneg je glavni krivac. Padao je po našem gradu kao da je njegov, kao da je kod kuće. Međutim, odmah je bio

na usluzi Rusima. Ovde sam zato što me je sneg izdao, rekla je Trudi Pelikan.

Voz je klizio dvanaest dana, ili četrnaest, nebrojeno mnogo sati ne zaustavljajući se. Zatim je stajao nebrojeno mnogo sati ne klizeći. Nismo znali gde smo. Osim kada je neko s gornjih ležajeva kroz proreze žaluzina na prozorčetu pročitao natpis na železničkoj stanici: BUZAU. Peć u središtu vagona prazno je odzvanjala. Kružile su flaše s rakijom. Svi su bili pomalo opijeni, neki od pića, drugi od neizvesnosti. Ili i od jednog i od drugog.

Šta bi moglo da se krije u rečima da su nekoga ODVELI RUSI, prolazilo nam je kroz glavu ali nas nije mučilo. Mogli su da nas postroje ispred nekog zida tek kada stignemo, sada još putujemo. A zbog toga što nas nisu odavno već postrojili ispred zida i streljali, kao što je kod kuće upozoravala nacistička propaganda, osećali smo se gotovo bezbrižno. Muškarci su u stočnom vagonu naučili da piju s neizvesnim ishodom, a žene da pevaju s neizvesnim ishodom:

*Hajdučka oputa cveta u šumi
U rovu još je sneg
A ono što napisao si meni
Boli me više od sveg.*

Uvek ista svečana pesma, sve dok se više nije znalo pevaju li je stvarno ili ne, zato što je i vetar pevao. Pesma nam je talasala u glavama i prilagođavala se vožnji – bio je to bluz stočnog vagona koji je pratio kilometre otkako je pokrenuto vreme. Postala je

najduža pesma u mom životu, pet godina pevale su je žene i tako je ispunile zavičajnom čežnjom, bolešću od koje smo svi bolovali. Vrata vagona bila su zapečaćena sa spoljne strane. Četiri puta su otvarana klizna vrata na točkićima. Još smo bili na rumunskoj teritoriji kada je dva puta u vagon ubačena odrana koza uzduž presečena. Krute i zaleđene udarile su o pod. Za prvu smo mislili da je drvo za ogrev. Slomili smo je na komadiće i bacili u vatru. Bila je tako žgoljava da uopšte nije smrdela, dobro je gorela. Kod druge koze začula se i reč PASTRAMA, jestivo sušeno meso. I drugu smo spalili i smejali se. Bila je kruta i plava kao prva, zastrašujuća gomila kostiju. Prerano smo se smejali, suviše nadmeno smo odbacili te dve blagotvorne rumunske koze.

Što smo duže putovali, postajali smo bliskiji. U teskobici su se dešavale male stvari, ustajanje, sedanje. Čepkanje po koferu, vađenje stvari, spremanje. Odlaženje do toaletne rupe iza dva pridržavana ćebeta. Svaka sitnica povlačila je sledeću. U stočnom vagonu ne postoji privatnost. Više smo sa ostalima nego sami sa sobom. Obaziranje nije neophodno. Postali smo jedni drugima kao ukućani. Možda govorim samo o sebi kada danas tako pripovedam o tome. Možda čak ni o sebi. Možda me je teskoba u stočnom vagonu tako ukrotila zato što sam ionako hteo da odem i jer sam imao još dovoljno hrane u koferu. Nismo ni slutili da će nas uskoro sve zaposesti divlja glad. Kako smo često tokom pet godina koje su usledile, kada bi nas anđeo gladi mučio, ličili na te ukočene plave koze. I žalili za njima.

Bila je to već ruska noć, Rumuniju smo ostavili za sobom. U nekom trenutku jednog višerasovnog

stajanja osetili smo snažan trzaj. Točkovi su na osovinama vagona pomereni za šire ruske pruge, za široka stepska prostranstva. Nepregledni sneg osvetljavao je noć. Te noći na jednom pustom polju zaustavili smo se treći put. Ruski stražari vikali su UBORNAJA. Otvorena su vrata svih vagona. Iskakali smo jedni za drugima u snežni krajolik i tonuli u sneg do kolena. Shvatili smo, iako nismo razumeli, da *ubornaja* znači zajedničko vršenje nužde. Gore, veoma visoko gore, stajao je okrugli mesec. Pred licima nam je leteo dah, svetlucau i beo poput snega pod našim nogama. Svuda okolo spremni puškomitraljezi. A sada: Skidanje gaća.

Ta nelagodnost, taj osećaj sramote celog sveta. Kako je dobro što je snežni krajolik bio tako sâm s nama, što ga niko nije posmatrao kada nas je primorao da jedni pored drugih uradimo isto. Nisam imao potrebu, ali svukao sam pantalone i čučnuo. Kako je podmukao i tih bio taj noćni predeo, kako nas je postideo u nuždi. Kako je Trudi Pelikan s moje leve strane podigla svoj zvonasti kaputić ispod ruku i spustila pantalone preko kolena i kako se između njenih cipela začuo mlaz. Kako je iza mene advokat Paul Gast stenjavao dok se naprezao i kako su njegovoj ženi Hajdruni Gast cvrčala creva od prolića. Kako su se, poput kuge, topla isparenja istog trenu svetlucavo mrznula okolo u vazduhu. Kako nam je ovaj snežni krajolik nasilno nametnuo lek, ostavljajući nas usamljene s golim guzicama i zvucima creva. Kako su bedna naša creva postala u ovom zajedničkom iskustvu.

Možda te noći nisam u trenu odrastao ja, ali užas u meni jeste. Možda zajedništvo samo tako postaje stvarno. Jer svi, svi bez izuzetka, čučnuli smo okrenuti ka

pruzi. Svima nam je mesec bio iza leđa, a otvorena vrata vagona nismo ispuštali iz vida, od njih smo zavisili kao od vrata neke sobe. Plašili smo se da će se zatvoriti i voz bez nas krenuti dalje. Neko je viknuo u noć: Evo nas, narod saksonski sere, svi na jednu kamaru. Kada sve krene nizvodno, ne sliva se samo reka. Zar ne, svi vi volite da živite. Smejao se sablasno. Svi su se malo odmakli od njega. Tako je dobio dovoljno prostora, poklonio se pred nama kao glumac i ponovio svečanim glasom: Zar ne, svi vi volite da živite.

Glas mu je odzvanjao. Neki su počeli da plaču, vazduh je bio staklast. Lice mu je uronilo u ludilo. I pljuvačka na njegovoj jakni bila je staklasta. A zatim sam video odlikovanje na grudima, bio je to čovek s glavama albatrosa. Stajao je sasvim sam i jecao kao dete. S njim je ostao samo usvinjen sneg. A iza njega zamrznut svet s mesecom, kao rendgenski snimak.

Lokomotiva je ispustila jedan jedini zaglušujući zvuk. Najdublje UUUH koje sam ikada čuo. Svi su potrčali ka svojim vratima. Ušli smo i nastavili s vožnjom.

Tog čoveka prepoznao bih i bez odlikovanja na grudima.

U logoru ga nikada nisam video.